

mos csak annyit közöl a *Magyar Könyvszemlé*ben, hogy ez a könyv váradi nyomású volt, 1650-ből. A címét azóta sem firtatta senki. Pedig az Országos Széchényi Könyvtárban ma is ott van a *Comico-tragoedia* két levélnyi töredéke ugyanebből a kötésből, s rajta Szinyei ceruzás jegyzete: *G. Beckeri: Orator extemp. Varad* és egy évszám. Az első három számjegy egyértelműen: 165[?], a kérdőjel helyén pedig negyedik számjegyként egy bizonytalan vonalvezetésű kerek számjegy, ami ha akarom nulla, ha nem akarom, nem nulla. Fraknoi mindenesetre nullának olvasta, és ezt az 1650-et el is hitte neki mindenki.

Georg Becker: *Orator extemporaneus ...* című retorika tankönyve¹⁷ egyetlen egyszer jelent meg Magyarországon, Váradon 1656-ban. Az Országos Széchényi Könyvtárban három példány van belőle. A Szegedi Egyetemi Könyvtár példányának kötése olyan rongált, hogy erőszakos szétválasztás nélkül is könnyen megállapíthattam, sajnos nem tartalmaz *Istenes énekek* töredéket. Kiderült tehát, hogy a fragmentum *terminus ante quem*je nem 1650, hanem 1656; azaz *lehet* azonos az ős-rendezett kiadással. Ezek szerint két váradi kiadást kell feltételeznünk: egy rendezetlent 1652-ből, ennek csak a függeléke maradt ránk¹⁸; és egy rendezettet 1656-ból, vagy 1656 előtről. Ezzel pedig okfejtésünk végére értünk, kijelenthetjük, hogy *a megvizsgált töredék valóban a váradi rendezett kiadás korrektúrapéldányából való.*

Kovács Sándor Iván

A RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA XVII. SZÁZADI SOROZATA 11–12. KÖTETÉNEK SZÖVEGEIHEZ ÉS MAGYARÁZATAIHOZ

1986–1988-ban három kötet is megjelent az Akadémiai Kiadónál a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozatából. Az új *RMKT* 1959. évi indulása óta harminc esztendő telt el, és a közölt „közöltői” versekkel (mert a szerzők között nincs ott a három klasszikus: Rimay, Zrínyi, Gyöngyösi) immár Tótfalusi Kis Miklósig jutottunk. Az eredmény (az 1977-ben publikált ún. „kuruc” versekkel együtt): összesen 14 hatalmas kötet, s talán az 1000 nyomdai ívet is elérő terjedelem. Irodalomtudományunk és textológiánk páratlan vállalkozásáról van szó, az Irodalomtudományi Intézet kutatóinak műhelymunkája minden elismerést — és minden előbbre vivő bírálatot megérdemel; annál is inkább, mert az *RMKT* Klaniczay Tibor és Stoll Béla, illetve Stoll Béla és Varga Imre közös szerkesztői közreműködése után immár egyedül a kiváló textológus, Stoll Béla irányítása alá került. Öröndetes, hogy Stoll, aki Szenci Molnár költői műveit a szövegekre (és dokumentumokra) koncentrálna minimális magyarító jegyzetekkel rendezte sajtó alá (6. köt., 1971), szerkesztőként nem teszi kizárólagossá saját módszerét: a szöveg világán túlmutatató magyarázatokat is megenged Varga Imrének, aki az utóbbi három kötetből kettőt egymaga rendezett sajtó alá.

Alább a 11. és 12. kötetről szeretnék szólni (megj. 1986., 1987). A 11. *Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)*, a 12. *Madách Gáspár, egy Névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei* alcímmel jelent meg (a 12. kötetben Esterházy verseit — meglepetésre — a filológiában tapasztalatban Cs. Havas Ágnes, Beniczky verseit Stoll Béla adta sajtó alá). Sajnálatos, hogy egyik kötet sem jelzi a címlapverzón — de még az előszóban sem —, hogy amazzt Bán Imre,

¹⁷ *RMK II.*, 866.

¹⁸ Meg kell engedenünk azt a lehetőséget is, hogy a függelék önállóan jelent meg, éppen amint, mert levált az *Istenes énekekről*. Ekkor a rendezett kiadást kell 1652-re fennünk, és így a rendezetlent még korábbra. Szabó Géza idézett munkájában ugyanilyen megfontolásból helyezi a töredéket 1652-re. Erre a nehézkesebb, de semmiképpen nem védhetetlenebb megoldási lehetőségre a dolgozat felolvasáskor (Szeged, 1989. május) Szabó Géza figyelmeztetett.

emezt Jankovics József lektorálta; a lektorok hasznos közreműködése csak a fontosabb észrevételeikre hivatkozó jegyzetekből derül ki.

Mindkét kötet minden szövegét elolvastam, két szemszögből is: mint a korszak költészetének kutatója és tanára, és mint a készülő *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztője. Mondanivalóm tanulmány-méretű, meg is szeretném írni ezt a tanulmányt egyszer, de addig is hadd tegyem hivatkozhatóvá fontosabbnak vélt megjegyzéseimet.

Jól ismerem az ilyen természetű sajtó alá rendezői és szerkesztési munka nehézségeit; minden elismerésem Stoll Béláé és Varga Imréé. Agyba-főbe dicsérés helyett azonban hadd koncentráljak a korrekciókra és kiegészítésekre, a szövegek és jegyzetek által inspirált hozzászólásokra, mert inkább előbbre vihető így a Zrínyi utáni félszázad költészettörténetének kutatása, mint akárminő panegirisz által. Módszerem a lektoré lesz. Úgy írok glosszákat a margókra, mintha még gépiratos formában láthattam volna a köteteket. (Amint hogy láttam is, azok egy hányadát. Stoll Béla még tíz évvel ezelőtt kölcsönadta nekem az Esterházy-szövegek gépiratait, s én Esterházy költészetét ezek segítségével is kezdtem tanulmányozni Rómában 1980 telén.)

TIZENEGYEDIK KÖTET

15: Köleséri Sámuelnek Martonfalvi Györgyről szóló, 1681-ben megjelent versében olvassuk (1–4):

Sok szép tudós elmét szült ez a' saeculum
A' magyar nemzetben, nincs semmi dubium
Ez dologban, csaknem mint nemes Belgium
Ollyakat, avagy mint híres Imperium.

Illyenek valának: Medgyesi, Tolnai,
Kiterjedt híreket kiknek fennforgani
Tudjuk, hasonló volt János Apáczai,
Többeket is tudnánk ezekhez számlálni.

Ezek száma közül nagy Martonfalvi *G y ö r g y*,
Vala tudománya orientális *g y ő n g y*,
Elméje bársonya nem valami rossz rongy,
Halál! Illyeneket, kérek, hogy el ne hordj!

Az „Elméje bársonya ...” kezdetű sor kétségtől Rimay-imitáció: „*Elméje bársonyán szemlélhet skárlát színt*” (*Elogia... Valentini Balassa*, 7) ami arra vall, hogy félszázad múltán is Rimaynak Balassi Bálintról szerzett elógiuma szolgált magyar mintául híres tudós-elődök dícséretéhez.

A *György – gyöngy* rím különben előfordul már Kabai Bodor Gellért Martonfalvi-elógiumában, 1679-ben:

36:

Szegedi, Gelei és Martonfalvi *György*,
E magyar hazában három tündöklő *gyöngy*,
Bétölt tiveletek minden alacsony völgy,
Nem is ér veletek semmi gyémánt göröngy.

101: Lisznyai Kovács Pál üdvözlő verse Drégelypalánki Jánoshoz annak *Via salutis* (Debrecen, 1682) című könyvében (1): „*Meum, Tuum* felett mikor versengenek”. Vö. Csokonai: „*Az enyim a tied* mennyi lármát szüle” (*Az estve*).

190: A *Thököly-kódecs* egyik querelája (24): „Ugyanis, kit Isten meg akar büntetni, / El-

sőben is esztül meg szokta fosztani". Vö. Zrínyi: „Jupiter quem perdere vult, dementat”, azaz: akit Jupiter el akar vesztetni, megfosztja esztől (*Mátyás elmékedések*).

206: *Szepesváraljai extasis és Epicurus Epicurával való soliloquiája*, 28–29:

Vettem szeretetben én példát Istentől,
Ég s föld kerekségén legfelső püspekről,
Amint az poéták irnak *Jupiterről*,
Sokszor levetkőzött isteni köntösürül.

*A szerelem ötlet sassá változtatta,
Mikor Ganymedest az égben ragadta...*

Vö. Zrínyi, I. *Idülum*, 36–37:

De mit mondjak mindenható *Jupiterről?*

Sokszor levetkőzött isteni köntösből.

*A szerelem ötlet sassá változtatta,
Mikor Ganymedest az égben ragadta...*

Busa Margit allegorikus-szemérmes magyarázatával szemben Bán Imre (*Egyht* 1958, 84) szókimondóan kifejti, hogy a versben nem a protestánsok megdöbbenéséről van szó, „hanem Epicuráéről, akit a vers a püspök hugának mond, s bátyjával szemben incestus-szal vádol”. A nem természetes (vérfertőző) nemű kapcsolatra utal a lehető legpontosabban alkalmazott imitáció is, hiszen Jupiter, a férfi főisten, a *fiúgyermek* Ganymedest ragadta el szerelme kielégítésére.

317: *Nádsip*... , 13: „A libanus hegyén termő cédrusfákat / Összetöri az Úr, szólván kemény szókat”. Vö. XXIX. zoltár: „Az Úristennek szava / Az cédrusokat rontja, / Töri az cédrusfákat, / Libanuson állókat”. (Szenci Molnár Albert fordítása.)

Uo., 57: „Delus szigetiből a' minap Diána / Jöve *Nyirföldre* rongyosan s fáradva”. Varga Imre helyesen jelzi, hogy az a két sor Rimay Balassi-epicédumából való (V, 1–2). Hozzáteszem: Gyöngyösi *Kemény János*ának invokációját is (I, 1, 2) Rimay ösztönözhetette: „Musám, a' murányi hegyek tetejéről [...] Szálj le, ereszkedgyél a' tágas térségre, / Menny által az Tiszán a' dinnyés *Nyírségre*”.

334: *Cantio specialis* (115.sz.); 623: *Lugens cantio cuiusdam* (190.sz.)

Varga Imre szerint mindkét vers azonos költészettechnikai jellegzetessége „a stórfák többségének láncszemszerű” kapcsolódása (809), valamint az, hogy „az egyes sorok végzavai alakváltozatban a következő sort kezdik” (864). Például:

Nemrégén vala nekem *vígasságom*,
Vigadván gyakorta való *mulatságom*,
Mulatságom után kevés *búsulásom*,
Búsulok most immár, mert van sok *aggságom*, stb.

(*Cantio specialis*, 1)

Tengereken úszkáló *gályák*,
Gályásokkal kik az tengert szörnyen *hasítják*,
Hasítással gályájokat előbb *taszítják*,
Taszítva csendes partjokat *várják*, stb.

A *Cantio specialis*hoz fűzött jegyzet arra is utal (809), hogy Boros Gyulának Badics Ferenc Gyöngyösi-kiadásáról szóló kritikája (*It* 1916. 327) már kapcsolatba hozta ezt a módszert Gyöngyösi hasonló megoldásával (*Dédalus temploma*, IV, 23):

Ifjúságom színét fonnyasztó fogságom!
Fogság után vajjon lesz-én szabadságom?
Szabadsággal vidul minden hervadtságom,
Hervadtságom után kerül vígasságom, stb.

Egyik kommentáló sem határozta meg poétikai műszóval, hogy az idézetek az *epiloké*, „a klasszikus retorika ismétlésen alapuló gondolatalakzata”-nak példái. Az epiloké „végig” itt *anadiplosis*” (lásd még *gradáció*), amikor minden új gondolat sor előtt [...] megismétlődik a korábbi gondolat sor vége” (*Világirodalmi lexikon*, II, 1972. 1169). Szó szerint ugyanígy határozza meg Szabó G. Zoltán és Szörényi László *Kis magyar retorikája* (1988. 135): még Ady-verspéldájuk is azonos (*Az ágyam hívogat*):

Lefekszem. Óh, ágyam,
Oh ágyam, tavaly még
Tavaly még más voltál.
Más voltál: álom-hely,
Álom-hely, erő-kút,
Erő-kút, csók-csárda,
Csók-csárda, vidámság,
Vidámság. Mi lettél?

Én pedig azt nem tudom pontosan: az *epiloké*hoz sorolható-e Weöres Sándor verse, a *könyv* különféle ragozott alakjait önrímként ismétlő *A tipográfushoz*:

Szántó Tibor, művésze a könyvnek,
arányt, stílust helyezel a könyvbe,
ékszerésként formálsz a könyvet,
díszek nélkül ékesíted könyvvé
betűsorok redőit a könyvben,
hogy mindenki szeresse a könyvét...

És így tovább, még tizenkétszer. Majd a retorika tudósai pontosan megmondják, hogy ez *epifora* (sorvégi szóismétlés) vagy csak *poliptoton* (szótöismétlés), netán csupán sajátos *önrím* — esetleg mindezek kombinációja.

336: A radnótfáji *Syrena*-másolat II. Rákóczi Györgyről szóló epigrammájában a *Gyula* helyett *Gyulu*-t már megigazítottuk („Gyulu s Fenes völgyét pirossan festeni”). *Utószó az Adriai tengernek Syrenaiá hasonmás kiadásához*, Bp. 1980. 43, 77–78.

337: Lukács deák ún. kiéneklő versének érdekes művelődéstörténeti vonatkozásai vannak: a kávéivás és a hurút (alighanem csak tréfás) összekapcsolása; Rédei János „galiardát jár”; aki megházasul, az szakállt kezd növeszteni; „Táncot járni, képet írni tud Szegedi Ferenc”. (Esterházy Pál ezt önmagáról mondja: „*Képeket is írhatunk*”, 12. köt., 579. Az „írott képek” által keltett gyönyörűséget éppen ellenkezőleg ítéli meg egy ismeretlen kortársi verserzet, 200 sz.: „Sokkal jobb nekünk az eget szemlélnünk, / Tündöklő csillagival együtt néznünk, / Hogy nem ez földi, cifrás szép műveket, / Mesterséggel formált írott képeket”.)

341: Mazar Kristóf igénytelen üdvözlőversikéjéből kiragogy ez a leleményes szójáték: „Híres magyar nemzet, volt eleitől fogva, / *Pallossal, Pallással* minden országokba”. Egy Thökölyt gúnyoló vers szójátékára is felhívom a figyelmet (499): „hidd el, *Tökölli*, hogy török őli meg az fejedet”.

351: Miklós deák *Magyar sonnetjéhez* Harsányi István idézett cikkén túl (*EPhK* 1910. 739) újabb irodalom is van. Kunszery Gyula füzete: *A magyar szonett kezdetei*, Bp. 1965. 8. (*It.Füz.*, 47.) Azt a német című, de magyar nyelvű *Ungarisches sonnet* azonban, amit a 11. kötet a 405. lapon (143.sz.) 1681-ből közöl, Kunszery sem ismeri. (Újabb régi magyar szonett-adalékai Imre Mihálynak vannak.)

351: Zákány István Balassi-nótás („Vitézek, mi lehet etc”) és Balassi-strófás vitézi verse Zrínyi erdélyi tekintélyének is értékes adaléka. A „Mindenkoron victor, lehess magyar Hektor” talán a „mint Hektor Trójának” visszacsengése. Fontosabb ennél, hogy Zrínyit bibliai, mitológiai, ókori és magyar katonahősök sorába iktatja (Gedeon, Dávid, Saul, Hektor, Mars, Hunyadi János, Nagy Sándor): „Ne nézzen hátadba ellenség futodban, szintén mint Zrin’ Miklósnak, / Ellent ne vethessen, hogy eltéríthessen senki is úgy szablyádnak, / Hanem megrémüljön, földre essen, düljön, fegyvereid ha villognak”.

365: László deák (?) éneke, a kecskeméti *Nemzetes Deák Pál főbíróóságában, holmi vitézek-ről való jedzés*, 1679 januárjában történt dolgokat ad elő. Meglepően archaikus, krónikás versszerzői modorban (1,3–5):

Tizenharmad napján Ibrahim agával
Jönnék a szű basák sok vitéz gyalogval,
Nyólcad nap itt lévén sok darutollakval,
El *menvén* Pest felé harmincnégy kocsi-val.

Bas aga, Csutora, az látó agával
Szent Pál fordulásán *jönnék* egy zászlóval,
Mennek Izsák felé szép darutollakval,
Bas aga és látó az két-két tallérval.

Ugyanazon napon kurucok *jövének*,
Ők is, szokás szerint, nem is éhezének,

Dobval és zászlóval kurucok *jövének*,
Étellel, abrakval megelégedének,
Az bíróra borért sokat üvöltének,
Nagy száraz gégével Kőrösre *menének* ...

És így tovább: jön a török, jóllakik, zsákmányol, beiszik, aztán elmegy; jön a kuruc, illakik, beiszik, zsákmányol, aztán elmegy ... Minden duló-fosztó sereg sarcolja Kecsemétet; a krónikás pedig monoton tollal regisztrálja az ismétlődő jövés-dulás-menést, mi már száz éve tart a sok romlások szaggatta hazában. László deáknak feltehetően rándékosan régiesített szóalakjai, fordulatai között ritkán tűnik fel ilyen divatosabb, odalmias seregszemle (14,32):

367:

Híres, nevezetes urunk, csanádi bék,
Jöve nagy sereggel, mint egy ijesztő kép,
Az köntöse néki bezzeg valóban szép,
Deli Hasszán pedig az borért igen tép.

369:

Jádzik az szerencse, forog az *hamarjón*,
Sok jó vitézeknek pendül a kantárján ...

A ritka *hamarja*, *hamalia* szóra nem kapunk magyarázatot, pedig ismerős Zrínyi eposzából: „Mikor Egervárra *hamaliát hántunk*” (IV, 76); „Nem használhat néked *hamis hamalia*” (VI, 69). Gyöngyösinél is Zrínyit imitáló szövegkörnyezetben jelenik meg (*Kemény János emlékezete*, III, III, 45): Csonka Delimánnak „Van sok mestersége, s egyéb varázslása, / De az *hamarjának* leginkább *hányása*”. Csonka Delimán „*hamarjahányása*”, amit Gyöngyösi a következő sorban „*prophetiá*”-nak nevez (a *Charicliában* pedig „*hamarjavevés-ként*” a „*mesés, titkos szókbéli fejtés*”-sel és a csillagnézéssel állít egy sorba, XII,65), a *hamala* (→ *amulet*) ’*bűvölőszér, mentőszér*’ jövendőmondáshoz való ügyes alkalmazását jelenti. A *hamarjahányás*, -vetés, -forogtatás valahogy úgy mehetett végbe, mint a szerencsejátékban a kockadobás; ahogy László deák pontosan megfogalmazta: „*Játszik az szerencse, forog az hamarján*”. (Vö. a mások értelmezését is hasznosító magyarázattal *Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi*, Itk 1985. 402).

378: Egy „*tótágast álló világ*”-típusú vers töredékében ez áll: „*Prókátor a törvényt négy nyüstbe téteti, / Piacon Delivel várát megvéteti*”. Mi ez a, ki ez a *Delí*? Varga Imre nem magyarázza. En sem tudom.

389: A *Thököly haditanácsa* és Zrínyi összefüggéseire már Klaniczay Tibor célzott: „*Helyenként a Szigeti veszedelem hatása alatt formálta verssorait*” (*A magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*, kiad. Esze Tamás, Kiss József, Klaniczay Tibor, Bp. 1953. 482): „*A feszült légkörű tanácskozás leírásának hangulati hatását azzal emeli, hogy beiktatja a főleg véleményét, a »seregek voxát« is, a Szigeti veszedelem VI. énekének kétségtelen hatására*”. (*A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. és ezt a fejezetet írta Uő., Bp. 1964. 284.)

A nevezetes voxoló vers Zrínyi-imitációi ennél jóval szerteágazóbbak. Összeállításul és minősítésük annál is inkább fontos, mert a *Thököly haditanácsa* jegyzetanyaga még a jelezett párhuzamokra sem utal.

Thököly voxá ezzel a megszólítással kezdődik (2): „*Vitéz kapitányaim, hadnagym vajdám / Szablyával övezett katona barátim*”. A szigetvári hős készül így az ostromra „*Hadnagykot, vajdákat előhivatá, / Az vitézlő rendöt mind elől állatá*” (*Szigeti veszedelem*, V, 4). Amivel Thököly folytatja („*Jót, gonoszt egyaránt szenvedő társaim*”), az is ott var a fiától búcsúzó Zrínyi intelmében: „*En már éltém eleget, láttam gonoszt s jót*” (V,80). Amivel pedig befejeződik Thököly szólása (11): „*Veletek, vitézek, harcolok hazámért*” szintén az V. énekbeli Zrínyi-oráció imitációja: „*Harcolnunk peniglen nem akarmi okér / Kell, hanem keresztény szerelmes hazánkért*” (27). A haza vagy halál gondolat azonos az V. ének 27-28. és a voxoló vers 12. strófájában is.

Válaszul Thököly szavaira, a seregek voxá is (13) a *Szigeti veszedelem* V-VI. énekéből merít: „*Mint az égszakadás, halmot, hegyet, völgyet / Rettentő szélzúgás zavar és hat földet ...*”

A „*Késmárkbul*” kiszakadó „*fölszél*” támaszt ilyen „*zúgást nagyot, nem reked s nem lankad, / Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad*” (V,37). És amikor a kuruc sereg fegyve rért kiált (13): „*Kegyetlen tábor is nem vár semmi rendet / M i n d e n, ki kiálthat, kiált fegyvert, fegyvert!*”, azt is az eposz mintájára teszi: „*Ily szókra seregek megzöndülének; / Nem várják választját hatalmas Zriminek, / »Fegyvert! fegyvert!« kiálnak az követeknek*” (VI, 50). Közbevetem, hogy a *Thököly haditanácsa* a M i n d e n -t itt ugyanabban a ’teljes, egész’ értelemben használja, amire Zrínyitől a *Próza művek előszavából* idézhetünk példát (1985. 32, 104): „*az én geniumomat minden hazám szolgálatjára alkalmaztatom*” (Lásd még az eposzban: „*Minden szüvel kíván mellette az harcot*”, X,104). A fegyve rért kiáltást a *Thököly haditanácsa* következő, 14. szakasza négyszer is nyomatékosítja „*Fegyverrel, fegyverrel köll bosszút állani*”, stb. Vö. „*Fegyverrel, nem szóval, kell veszni Szigetnek*”. (VI,50).

„*Nem kémelli az groflágy, kemény szavait*” (15) — vezet be a vers Szepesi Pál voxái s eszünkbe jut erről, hányszor nevezi meg éppen így, csak *groff*-ként dédapját Zrínyi

(A kétszótagos *Zrini* helyett a *groff* igen alkalmas rövid vers-szó.) Amivel Szepesi Pál elkezdí beszédét (16): „Csudálom, az német, olyat ígér vissza”, az eposz VI. énekbeli alaphelyzetére, a török követ Halul bég ígéretéseire emlékeztet, s elő is kerül Halul mézes beszédéből egy alig megváltoztatott sor: „Ki nem esmérheti német barátságát? (VI, 30); vö. „Nincs azért németben barátság s igazság” (36). „Keczer Menyhárt uram voxá”-val Halul bég németellenes sorai ismétlődnek és folytatódnak: „Ki nem esmérheti német barátságát? / Leginkább magyarhoz gonosz akarattját? / *Hogy gyűlöli német az magyar katonát*, / Ha akarod, adok néked ezer példát” (VI, 30); vö. „Világi dolgokban nincs erősb példánál [...] De az ki olvassa régi könyveinket, / Föltalálja, német mint szeret minket” (63,66). És Keczer uram elkezdí sorolni az „ezer példát”: „A’ mit akkor mívelt Erdélyben a’ Basta /, Azt mívelé nálunk, magyarok közt Wolkra, / Colomicz, Strásáló, Spanko, Kop, Kaprála, / Gyeneráld Smitt, Virba, Spork és az Karafa” ... (68).

A Keczer után voxoló Harsányi György folytatja a németellenes példatárát, őt követően pedig Petneházy Dávid szavait erősítik megint Zrínyi-imitációk: „Vitézség, harc, próba nekünk az életünk, / Ebben helyheztetett minden böcsületünk, / *Ezzel terjedett el vitéz hírünk, nevünk*, / *Ezzel végeződjék katonakenyerünk*” (80). A *Thököly haditanácsa* ügyesen imitáló szerzője ebben a szép szakaszban az V. ének több versszakát is követheti: „Mostan megnevelnünk kell az mi hírünket, / Avagy tisztességgel végeznünk éltünket” (25), „Ez a’ hely s ez az vár légyen dicsőségünk, / Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk, / Mindenképpen emberek s vitézek legyünk, / *Úgy marad meg örökkén az mi szép hírünk*” (34).

„Ispán Ferenc uram voxá”, egyéb siralmas példákkal együtt, már „Zreni és Nádasi” nevét is szóba hozza (97), a haditanácsban utolsóként voxoló Wesselényi Pál pedig a kuruc seregek „Fegyvert!”-kiáltásához kanyarítja vissza a verset: „Nékünk halál, élet, így legyen hazánkért, / *Fegyverrel* köll nyernünk, mert *nem szóval* ezért” (105). Ez még pontosabb egyezés Zrínyivel, mint a 13. versszaké volt: „*Fegyverrel, nem szóval* kell veszi Szigetnek” (VI, 50). Megjegyzendő még: a „Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio” az *Afium*-nak is fontos, szinte szállóigévé lett helye. (Zrínyi *Prózaí művei*, 1985. 214.)

A *Thököly haditanácsa* Zrínyi-imitációi tehát a *Szigeti veszedelem* V–VI. énekéből valók. A kuruc verselő kitűnően felismerte a kétszeresen is azonos alaphelyzetet: a várostromra készülö szigeti főkapitány buzdítja, majd Halul bég „megszavaztatja” (voxoltatja) katonáit, akik megadás vagy békesség helyett „Fegyvert!” kiáltanak. Csakhogy míg Zrínyinél mind a török, mind a német szövetség elutasítottatik, a törökpárti Thököly koncepcióját igazoló voxoló vers természetesen a Halul említette németellenes „ezer példa” érveit variálja. Forgách Simon *Afium*-kiadása (Kolozsvár, 1705) negyedszázad múltán majd erre a thökölyanus „török afumra”, azaz II. Rákóczi Ferenc Thököly-párti kurucainak felfogására felel (Vö. *Forgách Simon „Afium”-kiadása*, MKSz 1982. 16–17.) Thököly és Rákóczi kurucait megoszthatta a török cimboraság („törökös cimborának” az öreg Gyöngyösi nevezi a *Rózsakoszorú* ajánlásában a Thököly – Zrínyi Ilona-epithalium egykori dalias hőstét!), Zrínyit azonban egyformán ismerték, tisztelték és felhasználták propagandájukhoz. A voxoló versben említett Szepesi Pálnak értékes másolata volt az *Afium*-ból (OSZK Quart. Hung. 411); Ispán Ferenc a *Vitéz hadnagy* kéziratát közvetítette II. Rákóczi Györgyhez (vö. Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp. 1964². 369, továbbá 391, 399).

407: Dobollyi Gábor, *Sombori Rebeka neve napjára* (1681), 6: „Szemében hajnalnak villag *ragyogvány*, / Bársonnyal öltezik szeme *szivárványa*”, vö. Gyöngyösi *Florentinájával* (Actus V, 27–28): „Jáznak szemeiben gyémánt *ragyogványok*, / Ajakin inognak kláris *szivárványok*”.

443: Pathai Baracsi János, *Tánc javallójának Isten ellen való cselekedetiért megpirongatása*. Bujaság-szimptomái még Bornemisza Péter „ördögi kísérteteivel” is összevethetők; művelődéstörténeti, pontosabban: mulatástörténeti, szerelemtani hitelük is értelmezésre méltó („sok tenyérvakarás, éktelen csiklandás”, „tapogatás”, „hunyorgatás s öllel-kapcsolás”, „kurvák pohara”, „boszorkány-korcsolya”, „fajtalan illetés”, „mellyét kikapcsolja”, „néha haja-huját, kiált ő hophhaját”, „pajkos ő munkája, mint rongyos farsangosnak”,

„kacagnak is néki, mint egy bécsi bolondnak”, „babonás kofa”, „pajkos, rút”, stb.)

478: *Magyar cronica* (1684, megj. h.n., 1704). „A lírai, publicisztikai elemekkel telített ének” — ahogy Varga Imre mondja — „határozottan törökellenes”. Nyomatott kiadása (vajon hol jelent meg?) éppen egybeesik az *Afium* Thököly-ellenes célzatú publikálásával. Érdekes továbbá, hogy Forgách Simon sem tüntette fel kiadványán a nyomdahelyet. Vajon honnan veszi adatát a *Magyar cronica*, hogy „amaz erős Sziget” védője, „Zrenyi Miklós löttett, / Harmadfél-száz ezret / Törökben kárt tetett” (35)? Politikai eszméi közül vallási toleranciája („Magyar keresztényennek nem kell nézni vallást, / Mert világ végéig látsz csak mind hasonlást”, 71) és ugyancsak Zrínyire emlékeztető egységfelfogása tűnik fel: „Lelkedet hát kérem, a magyart ne gyűlöld” (67), „Azért minden ember magát megjobbítsa” (106). Vö. az *Afium* önbíráló nemzetkarakterológiájával „az egymásgyűlölésért”, s felszólításával: „resolváld magadat”, „Csak jobbítsuk meg magunkat...” (Zrínyi *Prózaí művei*, 1985. 215, 217.)

531: *Kornis Gáspár epitaphiumja* ráirányítja a figyelmet a kellően nem ismert és nem méltatott két erdélyi katolikus főúrra: Kornis Ferencre (1607–1661), az atyára, aki II. Rákóczi György lengyel hadjáratában a lovasság parancsnoka volt s tatár fogságot is szenvedett, és fiára, Kornis Gáspárra (?–1683), akinek magyar emlékiratát Szilágyi Sándor (1860) és az *Erdély öröksége* (1942) közlése után a *Magyar Remekírók*-sorozatban nemrég újraolvashattuk (*Magyar emlékirók 16–18. század*, kiad. Bitskey István, 1982).

Az epitáfium Kornis Gáspár itáliai utazására és magyarországi kapcsolataira is utal (11):

A szép Olaszország különb, különb helyét
Feljártam, megláttam az ő ékességét,
Még ifjú koromban *Adria tengerét*,
Feljártam, *tanultam Magyarországot színét*.

„Magyarország színét” Csáktornyán tanulta meg igazán Kornis Gáspár, amikor az „Adriai tenger Syrenaia: groff Zrini Miklós” vendége s ifjú szolgája volt. Kornis Ferenc a hatalmas díjon megváltott tatár fogság után tett ígéretet, hogy „a szent laurentziai házat [Loretót?], mely Olaszországban vagyon, fogadása szerint meglátogat”-ja fiával együtt, aki „már akkor odafel [Magyarországon] lakván” el is kísérette. Visszatérésükkor Bécsben gutaütés érte az atyát, „holott is a római császár Leopoldus Ignatius öfelsége beneficiumából igen tisztességesen temették az Pater Franciskánusok templomában”. (*Id. kiad.* 329.)

Gáspár úrfi azzal folytatja az elbeszélést: „édes atyám eltemetése után in Anno 1661 én is hazámba jöttem — az nagy emlékezetű vitéz gróf Zrínyi Miklós szolgája lévén akkor —, csak házam szemlélésére (...), de visszamenetelemet igen tilalmazta megemléített fejedelem, Kemény János önagyága” (*Uo.*, 330). Úgy képzelem: az Erdélyből Itáliába induló Kornis Ferenchez Csáktornyán csatlakozott a már Magyarországon lakozó Kornis Gáspár. Akárhogy is történt, Kornis Gáspár Zrínyi apródja volt, mint korábban a Velencét is megjárt Kemény Simon, Kemény János fia, vagy Bónis Ferenc, aki éppúgy összekötő szerepet játszott Erdély és a Királyi Magyarország között, mint Ispán Ferenc. (Vö. Bácskai Antal [álnév?]: *A Zrínyiek erdélyi kapcsolataihoz*, *A Univ. Szeg. A. hist. litt.*, 1971. 87–89; Szilágyi Ferenc, *Elfeledett és ismeretlen magyar írólevelek I*, It 1986. 740–741; Zrínyi *Prózaí művei*, 1985. 38–39; *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, 1988. 155.) A sort a fiatal Bethlen Miklós zárja, aki már csak egy politikai fabulát tanulhatott az erdélyi nemesifjak példaképétől a tragikus kursaneci vadászatban.

Visszatérve még Ispán Ferenchez: egy Ispán István — aki részt vett a havasalföldi hadjáratban és Várad védelmében — a *Rákóczi-eposz*-ban is szerepel mint óriás zászlótartó; egészen Zrínyies hangulatú (Stipán Golemit vagy Demirhámot idéző) strófát kap:

Kitétetett ország nagy veres zászlója,

Aranyas címerét meleg nap szárazsajtja,
Erős Ispán István ennek hordozója,
Termetére nézve nagy óriás fattya.

(Kiad. Szigeti Csaba, 1988. 86. Vö. még 286.)

Amaz Ispán Ferenc, akit a Wesselényi-összeesküvésben „a iudicium delegatum színe elé” idéznek, azonos kell legyen a *Thököly haditanácsa*-ban szereplő Ispán Ferencével. (Vö. Pauler Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor társainak összeesküvése...*, II, 1876. 312–313.)

542: Bárkányi János, *Tövisék közt nyúló szép rósa...* (1685). Ha jól tudom: ez az egyetlen magyar „mártíreposz”. Különösen Julianna „diadalmas bajjivására”-nak ábrázolását ajánlom eposzkutatásunk figyelmébe. Bárkányi János a kis Rákóczi Juliannára („Rákóczi, Zerényi friss csemetéjekre”) gondot viselve dolgozta át 613 strófából álló eposzá a Julianna-legendát, de a költő Zrínyitől és Gyöngyösitől függetlenül.

TIZENKETTEDIK KÖTET

96: Beniczky Péter, *Töredelmmel való könyörgés* („Vedd eszedbe szívem...”), 2: „S’ csügg cérnaszálon lelkem”. Vö. Csokonai, „mely kicsiny itt a föld (...) lóg a nagy semminek ágán” (*Dr. Földről egy töredék*); József Attila, „A semmi ágán ül szívem...” (*Reménytelenül*). Természetesen szó sincs filológiai összefüggésekről, legfeljebb József Attilának lehet köze szeretett Csokonaijához.

112: Beniczky, *Hogy ez világ javaiban semmi nincs állandó*. Balassival való egyezése („Idővel paloták...”) nincs jelölve. A párhuzamot lásd Eckhardt Sándor kiadásában: I, 1951. 232.

120: Beniczky, *Hogy az Isten egyedül maga veri az hadakat...*, 10. „Hanem régi Márs-hoz, / S’ hadakozó társához”. A rim (amelyet láss még pl. Balassánál, 224: „Bátorságom indítója...”, 4) Rimaytól eredhet. Vö. Gyöngyösi Kemény-eposzának *Zrínyt-imitációi*, *ItK*, 1985. 391–392. Rimay után közhelyesült, akárcsak a *nép — kép — tép*, stb. rímtoposz. (Egyéb előfordulásait nem jelzem.)

120: Beniczky, *Hogy az szabadságnak méltósága mindenkénnél kívánatos*. A vers ’palota és kunyhó’, ’kutyák és farkasok’ közhelyes ellentéteit még Petőfi is felhasználta.

126: Beniczky, *A kívánatos kikeletnek gyönyörűségérül*, 4:

Ég felé pacsirta
Repül, hogy szózatja
Messzére elterjedjen,
Fülemüle ágon
Függ, csak kicsiny szálon,
Álom reá ne érjen,
Addig szól, s’ énekel,
Még az tajték vérről
Kicsiny száján eredjen.

A pacsirtát megint Petőfi röpteti így a magas égbe. A fülemüle heroizmusára pedig Zrínyi ad kortársi példát: „En éjjel, én nappal keserven ohajtok, / Miként fülemile, vértajtékot hányok” (*Arianna sírása*, 2). Vö. még Apáczai: „A filemile egész étszaka énekel, és éneklésében oly szorgalmatos, hogy gyakorta, ha másnak éneklését hallja, meghal inkább, mint annak engedne” (*Magyar encyclopaedia*, Hetedik rész, XL, 34).

134: Beniczky, *Ember fogad fogadást, ageb, ki megállja*, 10: „Hogy minden szód csak füst”; vö. Zrínyi: „Talán van oly, ki biztat téged, füst szókkal” (*Szigeti veszedelem*, VI, 26).

173: Beniczky 115. példabeszédéből: „Igy ha úrral perelsz, / Hamar táskát szerzesz”. Varga Imre magyarázta helytálló (751): „táskát — ti. koldustarisznyát”. Megjegyzendő,

hogy a *táska* a régiségben a prókátor fogalmához társult. Vö. Balassi 1577. júl. 11-i levelének utóiratával: „Im egy decretum-könyvet szerzék, ahhoz egy fekete *táskát*”.

176: Beniczky 125. példabeszédéből: „*Macska* is egérrel, (...) Almodik *kemencében*”. Vö. a *Szép magyar komédia* I. felvonása 3. jelenetében olvasható jellemzéssel: „jó szagó pengig, mert az én *cickemnek* a kemencében”. Ludányi Mária igazolta (*ItK*, 1976. 680–681), hogy a *cickém* — jelentése: 'cicém', 'cicám', 'macskám', a romlott mondat pedig ez lehetett: „Jó szagó pengig, mint a birsalma, szeméi csillognak, mint az én cickémnek az kemencében.” A régi magyar macska a Beniczky-példabeszéd szerint még aludhatott is a kemencében (ami persze a fűtő- és nem a kenyérsütőkemence lehetett).

212: Beniczky, *Magyar példabeszédek*, 246:

Az kígyó megújul,
Hangya szárnyon röpül,
Ha érkezik vénségre;
Szarvas megifjúdik,
A sas levetkezik
Nagy hosszú esztendőkre;
Csak ember nyomorult,
Romlott és megsérült
Kicsiny s' rövid időkre.

Apáczai a méhekről mondja azt, amit Beniczky a vén hangyákról állít (*i.m.* XL, 42). A megújuló kígyó és a nyomorult ember ellentéte Zrínyinél is feltűnik (VII, 41, 44):

Csusz haszontalanul rút kígyó az réten,
Semmit nem törődik unalmas vénségen;
Ű megiffiadik, mikor jön kedvében,
Elveti vén bőrét s megifjul testében;

Csak maga egyedül az nyomorult ember,
Az ki gyors vénségérül soha meg nem tér” ...

Zrínyi itt Marinót imitálja (vö. Amedeo Di Francesco *MTA I. OK* 1979. 295–297). Beniczky azonban aligha ismerhette Marino szövegét, s ha netán mégsem Zrínyi nyomán járna, Marino klasszikus latin forrását tarthatja szem előtt közhelyként. (Itt reflektálok Amedeo Di Francescónak Gyöngyösi Zrínyi-imitációt minősítő újabb álláspontjára, mely szerint azok formulák is lehetnek: *ItK*, 1987–1988. 151. Di Francesco egy perdöntő Zrínyi-sort tévesen minősít a XVI. század magyar epikus költészetében már meglévő formulának. Azt ugyan leírták, hogy „Lobognak a zászlók”, de azt nem, amit én a IV. ének 28. szakaszából idézek, hogy ti. „Lobognak az zászlók, vannak nagy örömben”. És ez a költői hozzászólás a lényeg, mert Gyöngyösi imitációja éppen ugyanezt a cselekvő megszemélyesítést variálja: „Az eresztett zászlók játszanak az szelekek”. Ez a viszony a legszabályosabb imitáció, semmi köze a formulához. Nem a zászlólobogás közötti szimpia azonosságrol van szó, hanem a zászlók bonyolultabb játékos öröméről!)

216: Beniczky, *Befejezése ez verseknek*, 7: „Remora kicsiny hal...” A szótárból adatolt *remora* ('egy hal neve, mely a hajókat a tengeren megtartóztatja') Szauder József szerint Pázmánynál és Faludinál is előfordul. Rimay — ha nem is nevezve nevén — ugyancsak említi: veszett gályát „egy hal is félre húz”. Vö. *Őszes művei*, Eckhardt S.-kiad. 1955. 86, 201. (Az emlékezetemben elmerült Rimay-sorra Ács Pál segített rálelni. Vö. még: *A régi magyar költők bestiáriuma*, Illés Lajos *Szereti Ön az állatokat?* című interjúkötetében, 1989. 44–45.)

216: *Uo.*, „De az *ki-menetel* itéletet térszen”. A *kimenetek*: az exitus, a 'halál', a *Szigeti*

vezedelemben is: Farkasicsnak „Siratja jó Zrini ő kimenetelét” (VII, 37).

*

Beniczky 250 darabból álló *Közönséges magyar példabeszédekről* című szentenciái Zrínyihez a tekintetben kapcsolódnak igazán, hogy ezek az epigrammák, egy-egy Balassi-strófa terjedelműek, márpedig ez a gnóma-szerű bölcsességek vagy epitáfiumok foglalataként kiválóan alkalmas forma Zrínyi költői műhelyében tökéletesedett követhető példává (*Assai ben balla... , Az idő és hírnév, a Syrena*-kötet négy epigrammája); Beniczky még a tipográfiai formájukat is utánozni látszik. Úgy gondolom, hogy a szentencia-epigrammák költőjét a rövidre tördelt Balassi strófát epigramma-formává tevő Zrínyi bátoríthatta, jóllehet motívumokkal nemigen ösztönözte. (Az efféle hasonlóságok inkább közhelyek lehetnek: „Az vitéz embernek / Kell szerencséjének / Engedni is gyakorta”, 51; „A' bort távoztassa / Hogy kárát ne lássa / Az hadviselő ember”, 54; „Gonosz hír szárnyon jár”, 211; „Az óra folyton foly”, 244.)

224: Balassa Bálint: „*Bátorságot veszek szávmre egy nyáron...*”, 15: „Ezt szerzém tizenhétosztendős időmben, / Indulván tanulni gyermekesztendőmben”.

A sajtó alá rendező Varga Imre sajnos nem vette fel a Balassa-versek közé azt a 630 sornyi verses és versbetétes életrajzi drámát vagy drámatörredéket, amit szintén ő publikált kéziratból, s amiről úgy véli, 1643-ban keletkezett. (*ItK*, 1979. 427–446. Közleményének több megállapítását a versek jegyzetében is megismétli, 758–759). Versbetétes drámának nevezem Balassa művét, a drámában ui. van három önálló magyar vers: „*Bujaságnak senki versemet ne vélje...*” (kötetünkben a 87.sz.), „*Bátorságot veszek szávmre ez nyáron...*” (88.sz.), „*Bátorságom indítója...*” (89.sz.). Mindháromnak versfői Balassa nevét adják. Már ebből is világos, hogy eredetileg külön versek voltak, a költő később foglalta bele azokat önéletrajzi drámájába, aminek keletkezési dátumára a „*Bátorságot veszek...*” kolofonjából azt következtetni, hogy a dráma tizenhét osztendős korában készült, szerintem nem helytálló. A verset írta tizenhétosztendős: „Ezt szerzém tizenhét osztendős időmben, / Indulván tanulni gyermekesztendőmben”. Ha ekkor még csak *indult* tanulni, hogyan *fogadhatták* a Balassi-ösre emlékező verses drámatétét szerint a nagyszombati professzorok? Vö. egyikük szólásával: „Annak képét látom lenni szemelyedben, / Successora leszel de nemcsak nevedben”, stb.

Még inkább kétségessé teszi a dráma 1643. évi szerzetését a beleapplikált első vers, a „*Bujaságnak senki versemet ne vélje...*” kezdősora, mert ebben ez áll: „Azért írtam elől vagy utol nevemet, / Hogy más magáénak ne mondja *versemet*”. Az akrosztichonra való célzás itt a *verse* és nem a drámára (nem az életrajzi drámára) vonatkozik. Hasonlóképpen a feltételezett keletkezési év ellen vethető a vers többi információja. „Szerelmes verseim nem képemben vadnak” — folytatja a költő (értsd: nem személyemre szabva, nem saját nevemben írtam ezeket). Majd később: „Azokat az első rendben ez könyvemben / Írtam, de sok veszett, ki már nincs kezemben” (értsd: ebben a könyvben — versgyűjteményben — első helyen állanak a szerelmes versek, de közülük már sok elveszett). A második rész panaszos versekkel folytatódik: „Így írtam második részben panaszimat” (ezek is szerelmes versek, de nem buják, hanem házasság-célzatúak). Aztán: „Talál az, ki tekint utolsó rendemre, / Sok istenfélőt is és mást is nevemre” (értsd: a könyv az istenes és egyéb versekkel végződik).

A „*Bujaságnak senki versemet ne vélje...*” tehát Balassa Bálint nyilvánvalóan összeállított, de eredeti formájában ránk nem maradt verseskönyvének tematikai beosztását árulja el. Talán azért került bele a drámába is, mégpedig annak élére, mert drámáját és verseit esetleg egyetlen könyvbe gyűjtötte össze, így ez a vers esetleg preludiuma lehet mind a költeménynek, mind a drámának. Ha nem is így volt, a drámában lévő versek későbbi applikációk. Amennyiben elfogadnánk Varga Imrének a dráma 1643. évi szerzetésére vonatkozó vélekedését, fel kellene tennünk, hogy a szóban forgó vers által említett hármassal beosztású verseskönyv is készen volt tizenhét éves korára, ráadásul akkorra már több verse el is veszett. A tizenhét évet a költő is „gyermekesztendőjének” nevezi — a verses gyűjtemény, a kéziratok elvesztése és a versbetétes életrajzi dráma csak

jóval ezután következhetett. Varga Imre szerint a „*Bujaságnak senki...*” kezdetű vers arról vall, hogy Balassa „néhány versét »belekeverte« munkájába” (758), azaz életrajzi drámájába. A sajtó alá rendező ezt a három strófát értelmezi a mondottak szerint:

Szerelmes verseim nem képemben vadnak,
De lesznek, kik békét ezeknek sem hadnak.

Szerzettem egynehányt, világít képemben,
Némelyikét meg is kevertem ezekben.

Azokat az első rendben ez könyvemben
Írtam, de sok veszett, ki már nincs kezemben.

A kiemelt sor valóban talányos, ám a többszámú *ezekben* nem a drámára utal, a költő rimkényszerből használja a szót, 'ezeket', 'ezeknek' jelentésben. Ez a sor ennél fogva úgy értendő: 'Némelyikét meg is kevertem ezeknek'. Azaz: a nem „képében” és a „képében” szerzett világi versek némelyikét *keverte* (variálta) az összeállítás során. Zrínyi verseskönyvének előszavából tudjuk, hogy a „Fabulákkal kevertem a historiát” a *variare* poétikai elvének követése. (Vö. Király Erzsébet, *Tasso és Zrínyi*, 1989. 96.) Azt hiszem, Balassánál is a *variare*, a *varietas* poétikai fogalmáról van szó, hiszen ez a verse éppoly előszóértékű, mint Zrínyi *Syrena*-kötetében *Az olvasónak címzett* bevezetés. Az *ezekben* (= 'ezeket', 'ezeknek') Balassánál 'ly módon a következő strófa *Azokat*-jával függ össze: ezek (vagy azok) a variált szerelmes versek versgyűjteményének első részében kaptak helyet.

Drámája élén már csak akkor utalhatott erre, amikor verseinek nemcsak megírásán, de poétikailag tudatos egybeszerkesztésén is túl volt.

226: Balassa, „*Bátorságom indítója...*”, 9: „Gondolhatta azt vitéz Mars, / Erős vérszopó karja”. Vö. Listius László, *Magyar Márs X*, 46 (kötetünkben, 373): „Magyar vért megmutassák, / Vérszopó zászlókat s lobogós kopjákat a szeleknek bocsássák”. Balassa „vérszopó karja”: 'a fegyverrel vért indító kar', Listius „vérszopó zászlai” — úgy gondolom — 'a vértől vörös' vagy 'vérvörös zászlók', vagy még inkább: 'a csatában majd vértől vöröslő, megvéresülő zászlók'. Listiusé a bonyolultabb, merészebb képzet, és bizony éppúgy távol esik a szimpla formuláktól, mint Zrínyi vagy Gyöngyösi idézett zászlós sora! (Még XX. századi magyar vers is visel olyan címet: *Vérző zászlók alatt*.)

263: Listiusról szólva jegyzem meg, hogy 1988-ban a Zrínyi utáni félszázad magyar költészetéről — a líráról és az eposzkísérletekről — tartottam egyetemi előadásaimat. Listius esetében főként rimtörténeti tanulságokat emeltem ki (vö. korábbi írásaimmal: *Szöke Ambrus, a kitalált költő, Élet és Irodalom*, 1978. nov. 4.; *Thaly Kálmán a kriptában, Kortárs*, 1979. 225–284), és a *Magyar Mars* ama különlegességét értelmeztem, hogy talán az egyetlen olyan eposz, amelyben nem hogy szerelmi epizód, de még női szereplő sem található. Mindez feltehetően összefügghet Listius beteg alkatával. Listius azonban sokrétűbb megközelítést érdemelne: költészete korszerű és érdemi méltatásra vár, Zrínyivel való összefüggéseit tekintve is (vö. pl. eposztárgy-választását Zrínyi Mohács-felfogásával és II. Lajos-képével). Varga Imre nagyon helyesen elválasztja egymástól Listius bűnös életét és tehetséges költészetét.

485: Esterházy Pál — főként Zrínyi-imitációi kapcsán — említett előadásaimnak főszereplője volt. Róla két tanulmányt tettem közzé, bírálóan nyilatkozva azokban mind irodalomtörténetírásunk mulasztásairól, mint az *RMKT*-szövegek méltatlanul alacsony szintű kommentárjáról. („*Kik Marsnak merészségét követik*” — Esterházy Pál Zrínyi-élménye az „*Egy csudálatos ének*” tükrében, a *Mars Hungaricus*-kiadás egyik kísérő tanulmánya, 1989. 409–427; *Koboz és virginal* — Esterházy Pál költészetéről, *Somogy*, 1990. sajtó alatt. A *Koboz és virginal* az Esterházy-költészetnek még mindig csak esszéisztikus megközelítése; szeretném majd továbbfejleszteni.) — Alább csak két megjegyzést teszek.

567: *Egy ártatlan ifúnak panasza Cupidóra* (135.sz.); 570: *Egy ifjú juhász panasza az szerencse ellen barátyjának eltávozásáért* (136.sz.); 587: *Egy ifjú vadásznak panasza Cupidóra*

(140.sz.); 617: *Egy pusztában bujdosó lélek éneke szerelemről, igen mesterséges* (145.sz.).

Ezek az elsősorban Zrínyi pásztorkölteményeit utánzó Esterházy-versek beiktatandók idillköltészetünk történetébe. Ami Esterházy költészettörténeti helyét (és helyzetét) illeti, azt én Zrínyi és Faludi között jelölöm meg. Költészetünknek Faludit előlegező hangja azonban már előtte megcsendül. Olvassuk el pl. Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedés az örökkévalóságról* című Drexel-fordításának (Pozsony, 1643) egyik versbetétjét (ezt is Varga Imre rendezte sajtó alá, *RMKT* XVII. 9, 220–221):

Mennyi csillag égen villag,
Harmat mennyi csöppenik,
Tengerekben s fellegekben
Mennyi csöpp találtatik,
Kikeletkor, víg tavaszkor
Mennyi levél zöldellik,
Szép kertekben, zöld rétekben
Mennyi virág tündöklök,
Hány ékesség s gyönyörűség
Erdőkben nevelkedik,
Hány illattal, virágokkal
A mező bévelkedik,
Mennyi csengés, énekszengés
Vigasztalja fülünket,
Kies szépség, kedves zöltség
Vidámítja szemünket,
Derék nyárban s aratásban
Mennyi gabnaszem lehet,
Megért őszkor, borszüretkor,
Mennyi szőlőszem lehet,
Mennyi hajszált, gyapjas szőrszált
Vadak s barmok viselnek,
Karót, magvat, bogas ágat
Fák és fűvek nevelnek.
Mindezeket és többeket
Végy nagy hosszú sommában,
Az örökké-valóságot
Mégsem veheted számban.
Számlálj ezer és még ezer
Millió esztendőket:
Fel nem érted, s el sem kezdted
A végtelen időket ...

Ez az Esterházyhoz s Faludihoz fejlődéstörténetileg, ritmikailag oly közeli hang a kronológiát tekintve korainak tetszik. Igenám, de mint Esze Tamás nyomán (*A magyar nap-forgóvirág, Egyh.* 1943. 231, 233) Varga Imre rámutat (635): „A nagyszombati nyomda a bizonyára nagy példányszámban eladatlanul heverő 1643. évi kiadást» 1720-ban új imlappal és Boronkai Adám bihari alispánhoz szóló [...] ajánlással újra megjelentet-»”. A Szentgyörgyi-versrészlet könnyed hangzása és ritmikája egyenesen a *Szakácsének* Veöres Sándor által definiált „ereszkedő ütemeit négyes és három és feles trocheusait” észíti elő:

A szakácsnak jól van dolga,
Télen, nyáron könnyen él,
Úr a szakács és nem szolgál,
Mikor tetszik, akkor kél.

(Idézi a *Három veréb*-antológia Faludi-példatárában, I, 1982². 74.)
De mindez már túlmutat a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozata vizsgált kötetének tanulságain.

Agárdi Péter

GÁSPÁR ZOLTÁN: KÖZJOGI VILLONGÁSOK

Publicisztikai írások. Sajtó alá rendezte: Kenedi János. Bp. 1990. Gondolat Kiadó – Nyilvánosság Klub – Századvég, 209 l. (Ars scribendi)

Egy új, ígéretes sorozat első darabját üdvözölhetjük ebben az indokoltnál – bizonyára anyagi okokból – szerényebb terjedelmű, ám izléses kivitelű, szellemiségében pedig egyenesen felvillanyozó, sőt felkavaró kötetben. A *Szegedi Fiatlok Művészeti Kollégiumából* indult. *Szép Szó* munkatárssá, majd szerkesztővé érett esszéistának, az *Esti Kurír*, a *Magyar Hírlap*, a *Református Jövő* és a *Népszava* újságírójának, az 1945 elején a németek áldozatául esett kitűnő progresszív közírónak, Gáspár Zoltánnak a munkásságát, életművének javát teszi frissé, hozzánk szólóvá Kenedi János válogatása.

Kettős szempontból is méltánylandó „tett” ez a hagyományébresztő vállalkozás. *Szakmailag*, az eszme-, irodalom- és sajtótörténet szempontjából azért, mert végre szélesebb körben is hozzáférhetővé lett egy méltatlanul elfeledett, alig másfél évtizedet átívelő, mégis gazdag életmű, pontosabban: annak számos maradandó értéke. Immár megindulni látszik az a folyamat, amelyet többekkel együtt – e folyóirat hasábjain is, az *ItK*, 1989. 3. számában a *Kortársak József Attiláról (1922–1945)* c. gyűjtemény kapcsán, 1988 nyarán fogalmazott írásomban – magam is sürgettem: megjelennek, illetve a kiadók terveibe kerültek Fejtő Ferenc, Gáspár Zoltán, K. Havas Géza, Ignóty Pál, Kovács Imre s mások esszékötetei, memoárjai. Sőt, olyan felettébb tanulságos – hiánypótló – összeállítások is napvilágot láttak, mint pl. *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947*. (Szerkesztette: Nagy Sz. Péter. Bp. 1990. Rakéta Könyvkiadó.)

Ugyanakkor – minek tagadni ezt akár egy tudományos folyóiratban is – 1990 őszén van ennek a kötetnek és a meginduló sorozatnak a szakmai funkcióin túl némi *társadalom-mentálhigiéniai időszerűsége* is. Sok erőltetett, nosztalgikus hivatkozással, zsurnaliszta utalással, a történelem „nemzeti” példatárként tapasztalható újbóli eltorzításaival, megannyi szakmai mezben tetszelgő újhistorizálással szemben a Gáspár-kötet hitelesen tükrözi ugyanis a 30-as évek magyar világát: a nyílt jobboldaliságba, a hitleri szövetségbe és a háborúba sodródó – vagy éppen menetelő? – keresztény-nemzeti kurzus igazi arculatát. Mindemellett felidéz a 30-as éveknek azt a „másként gondolkodó”, többnyire elnyomott, sőt pusztulásra ítélt *másik Magyarországot*, azt a baloldali, liberális szellemiséget is, amit szintén nosztalgikus felhangoktól kísérve viszont joggal éreznek *mások* megerősítőndőnek, folytatandónak a 90-es évek magyar szellemi és politikai életében. Nemcsak, nem elsősorban Gáspár Zoltán publicisztikája – véletlenül? – direkt módon *is aktuálisnak* bizonyuló tematikáira, célzásaira, csípős analógiáira gondolok a mai *közjogi villongások* idején, hanem – mindezekről persze aligha elszakíthatóan – a szerző racionális, de nem érzelmentes attitűdjére, könyörtelen igazmondására, az európai és magyar progressziót vállaló és gazdagító *demokratikus intranzigenciájára*. Vagy ha tetszik: felelős írástudásának világképére és tétjére, az *intranszigens demokráciára*.